provincie
GELDERLAND

MONUMENTEN INVENTARISATIE PROJECT

Ten geleide

Het Monumenten Inventarisatie Project (MIP) is een landelijk opgezet project met het doel om in betrekkelijk korte tijd - 5 jaar - een inventarisatie te verkrijgen van bouwkunst en stedebouw uit de periode 1850-1940. De uitvoering van het project wordt verzorgd door de provincies. In Gelderland heeft de provincie de Stichting MIP-Gelderland opgericht, die belast is met de uitvoering van het project.

In Gelderland wordt het MIP uitgevoerd conform de Gelderse streekplanindeling: Midden-Gelderland, Oost-Gelderland, Veluwe en Rivierenland. Binnen deze inventarisatiegebieden wordt per gemeente geïnventariseerd.

Het eindprodukt, waarover de gemeenten de beschikking krijgen, bestaat uit 3 rapporten, te weten een regiobeschrijving, een gemeentebeschrijving en een inventarisatierapport.

In de regiobeschrijving wordt op hoofdlijnen een schets gegeven van ontwikkelingen die bepalend zijn geweest voor de ruimtelijke kwaliteit, i.c. bouwkundige en stedebouwkundige karakteristieken, uit de periode 1850-1940 in het inventarisatiegebied. Het betreft veelal ontwikkelingen en karakteristieken die behalve van lokaal belang ook een boven-lokaal belang vertegenwoordigen.

In de gemeentebeschrijving, die kan worden beschouwd als een verfijning die betrekking heeft op een deel van het grondgebied van de regiobeschrijving, worden op beknopte wijze de voornaamste historisch-geografische, sociaal-economische, bouwkundige en stedebouwkundige ontwikkelingen uit de periode 1850-1940 weergegeven.
In dit verband dient hoofdstuk 4.5. *Karakterisering geïnventariseerde bebouwing* afzonderlijk te worden genoemd. Het betreft een hoofdstuk dat als "schakel" fungeert tussen het beschrijvende en het inventarisatiegedeelte, te weten het inventarisatierapport.

Het inventarisatierapport voorziet in een beknopte weergave per gemeente van de gebouwde omgeving uit de periode 1850-1940 in de vorm van objecten en complexen op basis van de uitgewerkte MIP-formulieren.

Hoewel de 3 rapporten afzonderlijk kunnen worden gelezen, verdient het aanbeveling het inventarisatiegedeelte niet los te zien van het beschrijvende gedeelte en omgekeerd.

..2/

Met betrekking tot het gebruik van de MIP-eindprodukten dient het volgende te worden opgemerkt.

Bij schrijven d.d. 21 september 1989 - nr. WZ89.59395 - WZ/CE404 is de provincie Gelderland accoord gegaan met de samenwerkingsovereenkomst, zoals opgesteld van rijkswege bij schrijven d.d. 11 augustus 1989, nr. U-172.612, inzake de uitvoering van het Monumenten Inventarisatie Project in Gelderland.

In artikel 8 van bedoelde overeenkomst is het gebruik van de eindprodukten geregeld. Dit artikel luidt als volgt:

"Artikel 8. Gebruik eindprodukten

1. De Provincie is evenals de Rijksdienst ook nadat de eindprodukten als bedoeld in artikel 1, leden a t/m e (*) zijn opgeleverd gerechtigd deze eindprodukten, geheel of gedeeltelijk voor eigen gebruik aan te wenden, te vermenigvuldigen of te publiceren, dan wel, al dan niet tegen financiële vergoeding, voor gebruik aan derden beschikbaar te stellen.
2. De Provincie maakt met derden die zij bij de uitvoering van het Project betrekt zodanige afspraken, dat hen niet de bevoegdheid toekomt, bv. door een beroep op hun toebehorende auteursrechten, in het in het eerste lid omschreven gebruik, geheel of gedeeltelijk te beletten of te belemmeren.
3. De Rijksdienst en de Provincie bevorderen de totstandkoming van openbare publicaties over jongere bouwkunst en stedebouw uit de periode midden 19e eeuw - Tweede Wereldoorlog."

Wij verzoeken u bij het gebruik van de eindprodukten de geraadpleegde bron(nen) te vermelden.

OOST-GELDERLAND

LOCHEM

gemeentebeschrijving

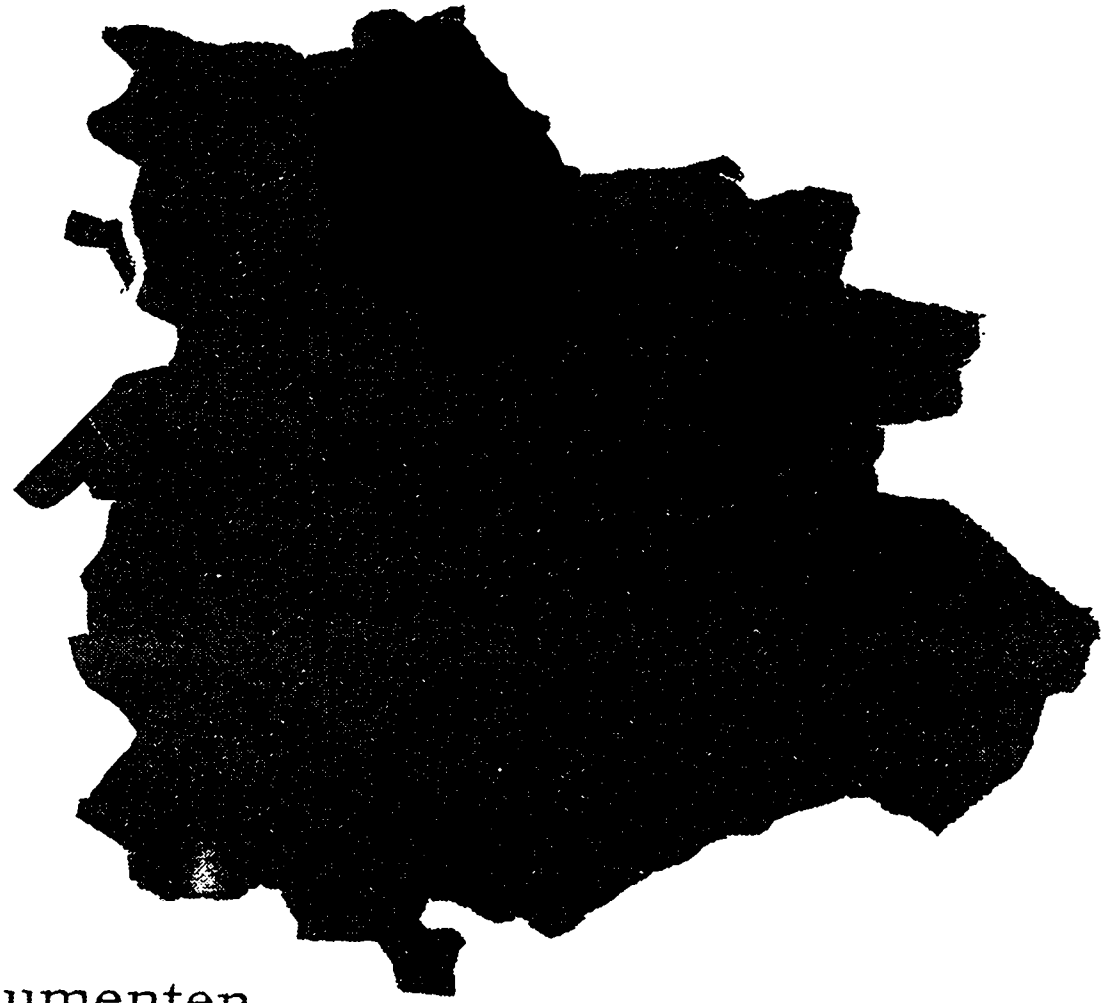

Monumenten
Inventarisatie
Project

GEMEENTEBESCHRIJVING

GEMEENTE LOCHEM

INHOUDSOPGAVE

		Blz.
1.	INLEIDING	3
2.	BODEMGESTELDHEID EN GRONDGEBRUIK	7
3.	INFRASTRUCTUUR	11
4.	NEDERZETTINGSSTRUCTUUR	13
4.1.	Algemeen	
4.2.	Functionele ontwikkelingen - periode 1800-1850 - periode 1850-1900 - periode 1900-1940	
4.3.	Stedebouwkundige structuur: - Lochem - Laren - Barchem - Exel - Verspreide bebouwing	
4.4.	Ontwikkelingen na 1940	
4.5.	Karakterisering geïnventariseerde bebouwing	
4.6.	Typologie uitbreidingen gemeente Lochem 1850-1940	
4.7.	Bijzondere gebieden	
GERAADPLEEGDE ARCHIEVEN/BIBLIOTHEKEN, KAARTMATERIAAL EN LITERATUUR		27

1. INLEIDING

De gemeente Lochem bevindt zich in het inventarisatiegebied Oost-Gelderland en heeft een oppervlakte van 12.905 hectare. De gemeente Lochem bestaat uit de hoofdkern Lochem, alsmede de kernen Barchem, Exel en Laren (zie afbeelding 1).
In 1854 is de gemeente Verwolde toegevoegd aan de gemeente Laren. In 1971 zijn de gemeenten Laren en Lochem samengevoegd tot de gemeente Lochem.
De noordoostgrens van de gemeente Lochem valt grotendeels samen met de Bolksbeek, die bij de nederzetting Nettelhorst afbuigt in de Kleine Beek en de Berkel. De Lebbinkbeek vormt voor een klein deel de zuidoostgrens van de gemeente Lochem. In het westen vormt de Berkel een klein gedeelte van de gemeentegrens.
De gemeente Lochem grenst aan de gemeenten Gorssel, Warnsveld, Vorden, Ruurlo, Borculo en de in de provincie Overijssel gelegen gemeente Markelo.

De gemeente Lochem is in de periode 1850-1940 een overwegend agrarische gemeente gebleven die tot het verzorgingsgebied van Zutphen behoorde. Met name in Lochem is sprake geweest van agrarische industrie, waarin de leerfabricage een voorname plaats innam.
Op 1 januari 1990 telde de gemeente Lochem 18.392 inwoners.

Afbeelding 1
Gemeente Lochem omstreeks 1867

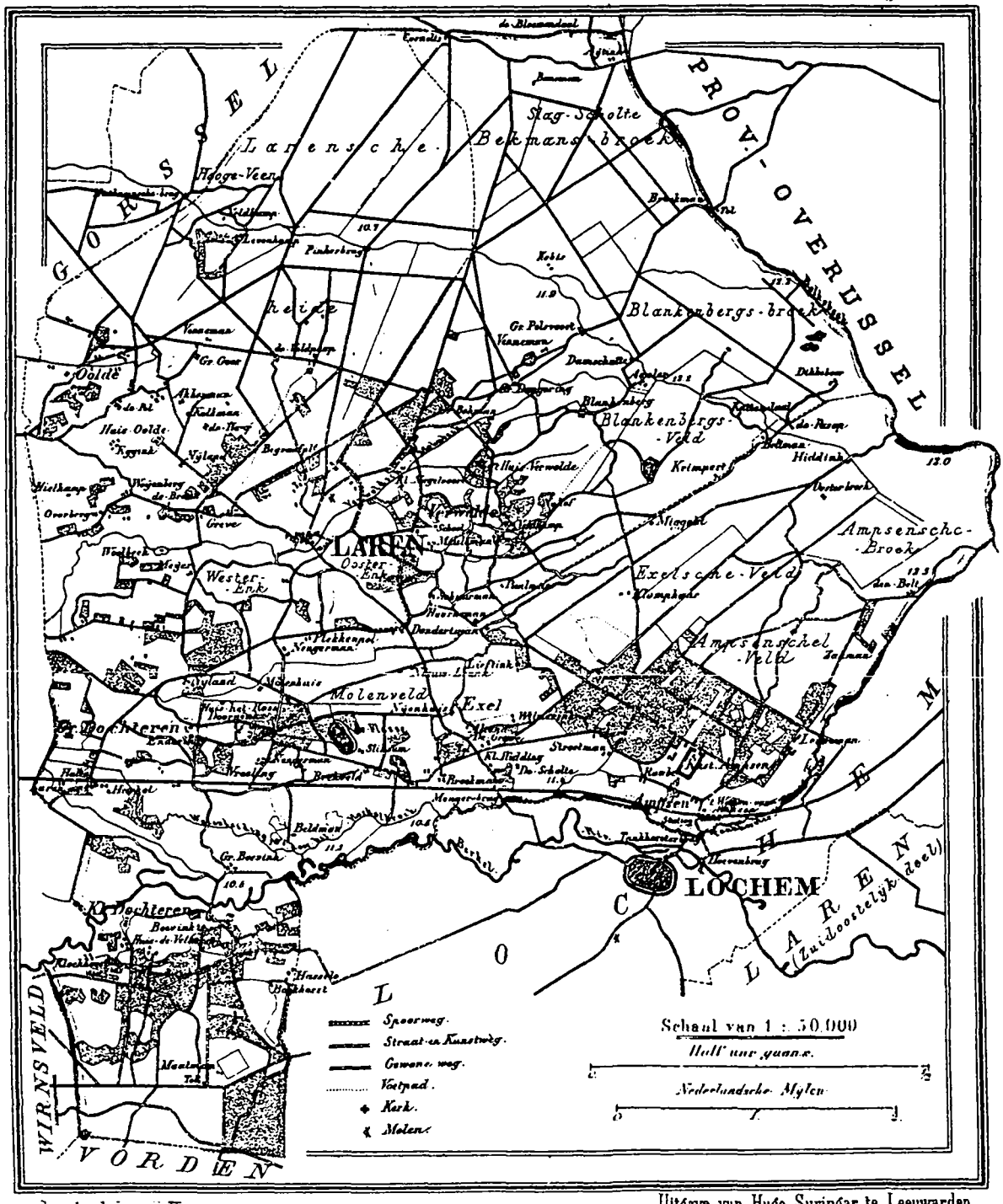

Afbeelding 1a
Gemeente Lochem, 1867

GEMEENTE LAREN N°2.

PROVINCIE GELDERLAND

KAD. GEMEENTE LAREN. (Zuid. oostelijk deel)

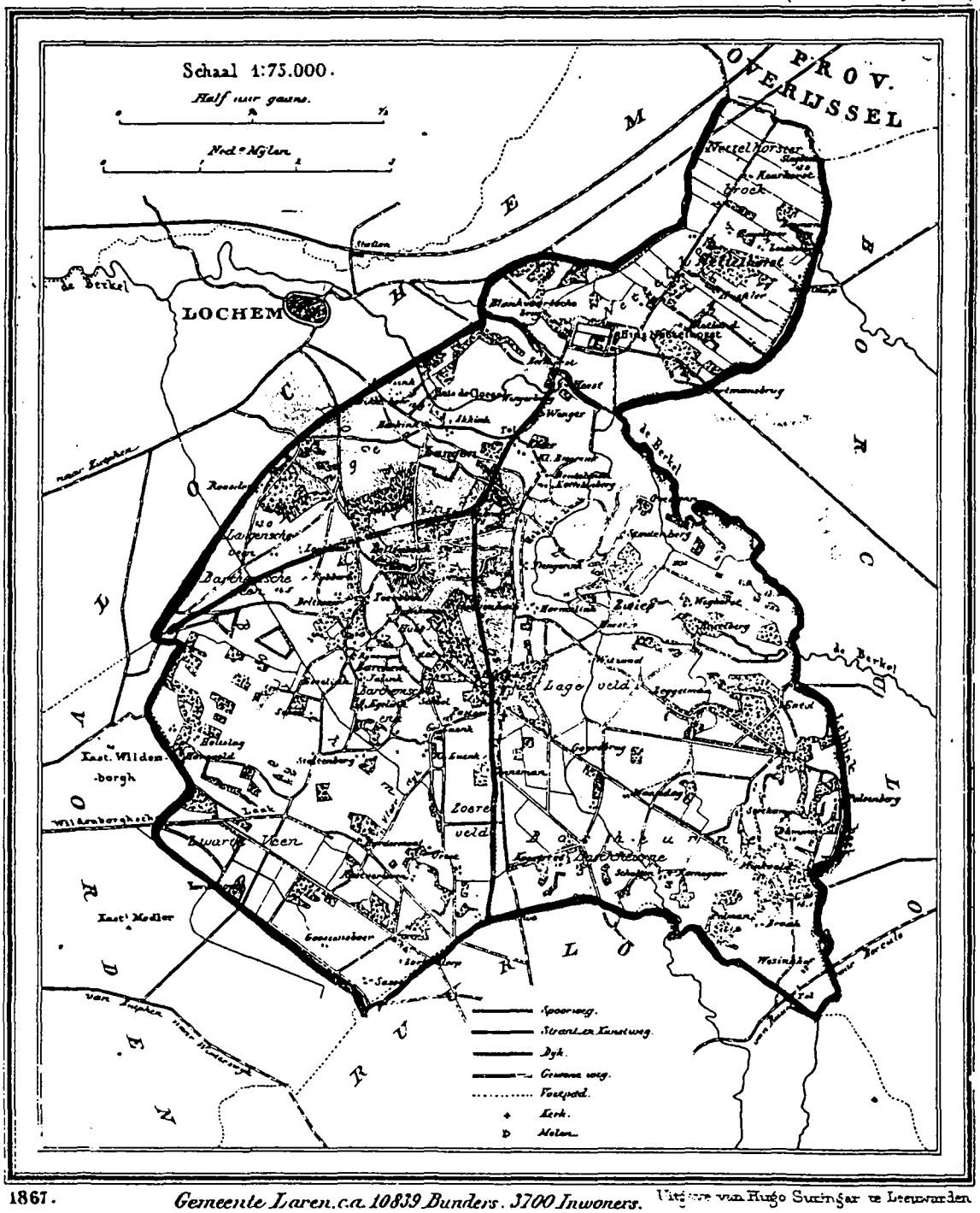

1867. *Gemeente Laren. c.a. 10839 Bunders. 3700 Inwoners.* Uitgeve van Hugo Suringar te Leeuwarden

Afbeelding 1b
Gemeente Lochem, 1866

ROVINCIE GELDERLAND GEMEENTE LOCHEM.

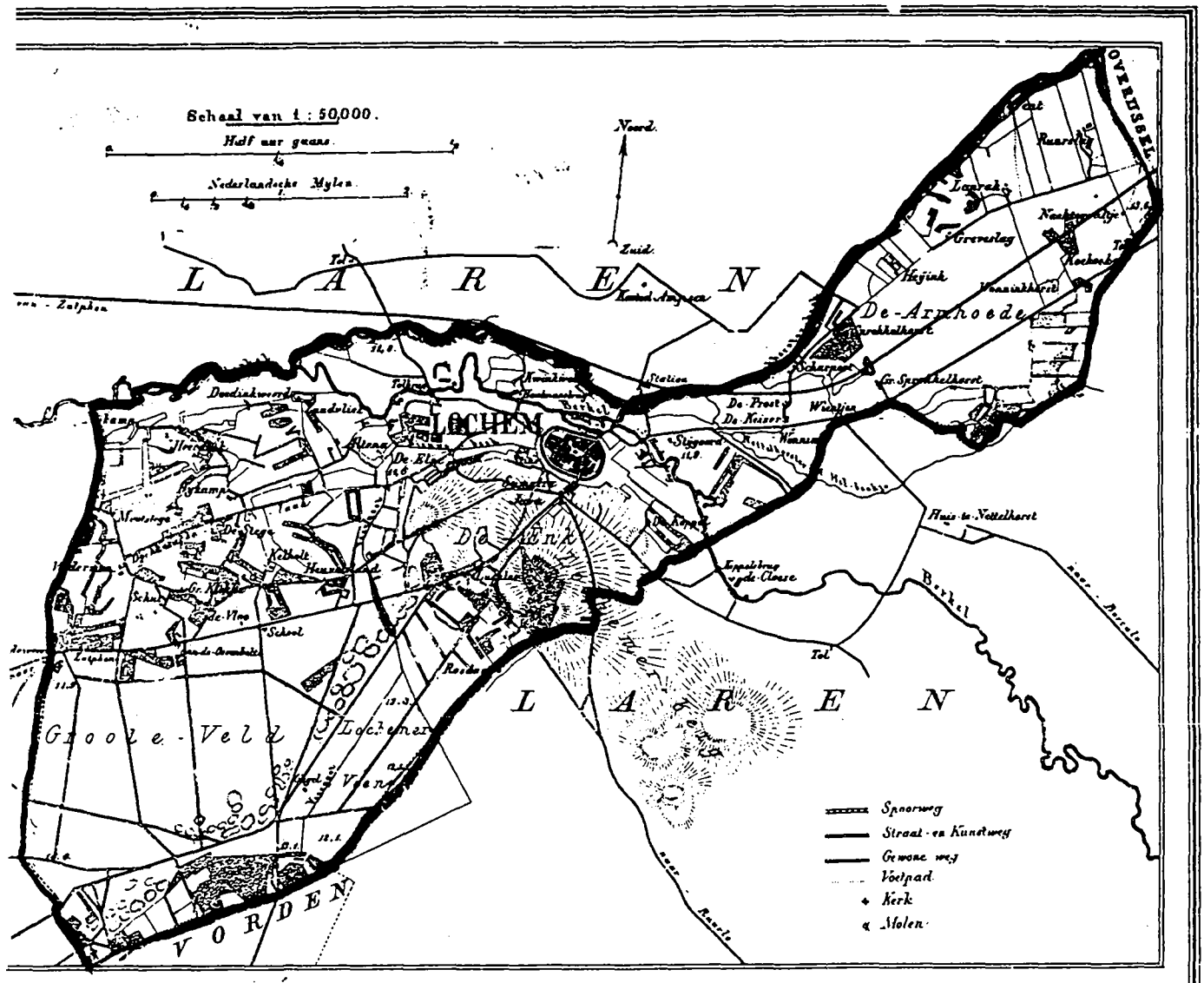

366. Uitgave van Hugo Suringar te Leeuwarden.

2125 Bunders. 2250 Inwoners.

2. BODEMGESTELDHEID EN GRONDGEBRUIK

Gedurende de Saale-ijstijd zijn brede landijslobben in zuidelijke richting doorgedrongen. Daarbij zijn stuwwallen gevormd, waarvan er één resteert in de gemeente Lochem: de Lochemse Berg bereikt tussen Lochem en Barchem een hoogte van zo'n 50 meter boven NAP (zie afbeelding 2). Na het Saalien heeft de Berkel het gebied doorsneden, waarbij diverse diepere en ondiepere geulen zijn gevormd en oude rivierzanden zijn afgezet. Het rivierdal van de Berkel werd gedurende het Weichselien bedekt met door de wind gevormde dekzandruggen. Enkele hoger gelegen dekzandruggen steken één tot twee meter uit boven het lager gelegen dekzandgebied, waarin zich het afstromende water verzamelde. Op deze wijze zijn in de gemeente Lochem uitgestrekte veen- en broekgebieden ontstaan (langs de oost- en zuidgrens en in het noordwesten).

Afbeelding 2
Geomorfologische kaart gemeente Lochem

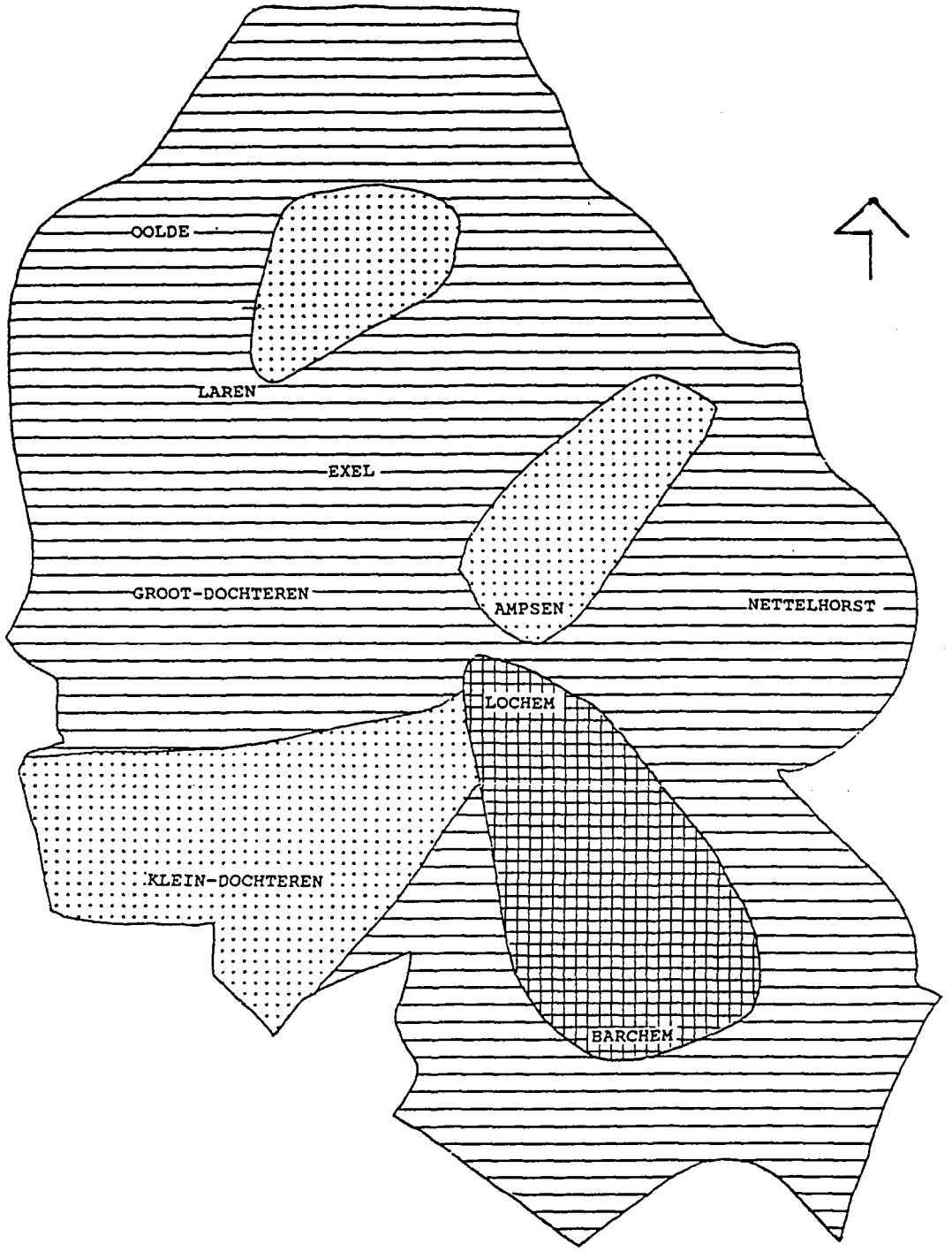

lager gelegen dekzandgebied

hoger gelegen dekzandgebied

stuwwal met grove zanden

1 KM

Het grondgebruik in de periode 1850-1940 heeft betrekking op de stuwwal en het lager en hoger gelegen dekzandgebied. Grote delen van de stuwwal zijn bebost. De lager gelegen delen van de stuwwal, de gedeelten tot 30 meter boven NAP zijn als bouwland in gebruik. De hoger gelegen dekzandgebieden zijn bebost of nog als heide in gebruik. Na de ontbinding van de marken (1815-1843) werden de heidegebieden deels bebost. De landgoederen worden hoofdzakelijk op deze gronden (stuwwal, hoger gelegen dekzandgebied) en in het noorden van de gemeente aangetroffen. Het lager gelegen dekzandgebied kent een gevarieerd bodemgebruik. De laagst gelegen gedeelten (in het zuiden Het Veen, in het oosten Het Blankenbergsche Broek, het Larensche Broek in het westen) zijn tot in het begin van de 20e eeuw moerassig gebleven. Na verbeterde afwatering zijn de moerassen veelal omgezet in grasland. het lager gelegen dekzandgebied bestaat thans grotendeels uit grasland. Daar waar bodem- en hoogtegesteldheid van het terrein akkerbouw mogelijk maken, zijn akkers aangelegd. Op de akkers zijn vooral rogge en in mindere mate aardappelen geteeld. De teelt van boekweit is omstreeks 1900 sterk afgenomen; rond de eeuwwisseling werd de teelt van haver belangrijk.

Karakteristiek voor de hoogtegesteldheid van het terrein is de stuwwal, die enkele tientallen meters uitsteekt boven het golvende dekzandgebied. De drassigheid van het lager gelegen dekzandgebied heeft bijgedragen tot een tamelijk systematische verkavelingsstructuur, die bestaat uit afwisselend blokken- en strokenverkaveling. De strokenverkaveling wordt aangetroffen langs de west- en zuidgrens en in het noordwesten. De kavelsloten sluiten aan op de vele beken, waaronder de Voorste Beek, de Heurner Beek, de Kleine Beek en de Oude Beek. Deze beken sluiten op hun beurt aan op de in noordwestelijke en westelijke richting gegraven of stromende afwateringskanalen als het de Berkel, de Bolksbeek, de Barchemse Veengoot en het Twenthekanaal. Op de stuwwal bestaat een onregelmatig verkavelingspatroon, met name in het bouwlandgedeelte. Meer systematisch en blokvormig verkaveld zijnde hoger gelegen dekzandgebieden. Deze zijn grotendeels in eigendom van de marken geweest en werden na ontbinding door vooral grootgrondbezitters bebost.

Lochem en Barchem zijn ontstaan op de stuwwalhellingen. De andere nederzettingen zijn ontstaan in het dekzandgebied. Laren, Lochem en Barchem hebben zich uit esdorpen ontwikkeld. Rond en tussen de landgoederen (o.a. Verwolde) zijn kampachtige nederzettingen ontstaan, waarbij geleidelijk aan clustering van boerderijen heeft plaatsgevonden. De drassigheid van het lager gelegen dekzandgebied beperkte de uitbreidingsmogelijkheden van de nederzettingen. Daarmee is de ontwikkeling van verspreide kampontginningen bevorderd.

Afbeelding 3
Indeling in dorpsgebieden en gemeenten

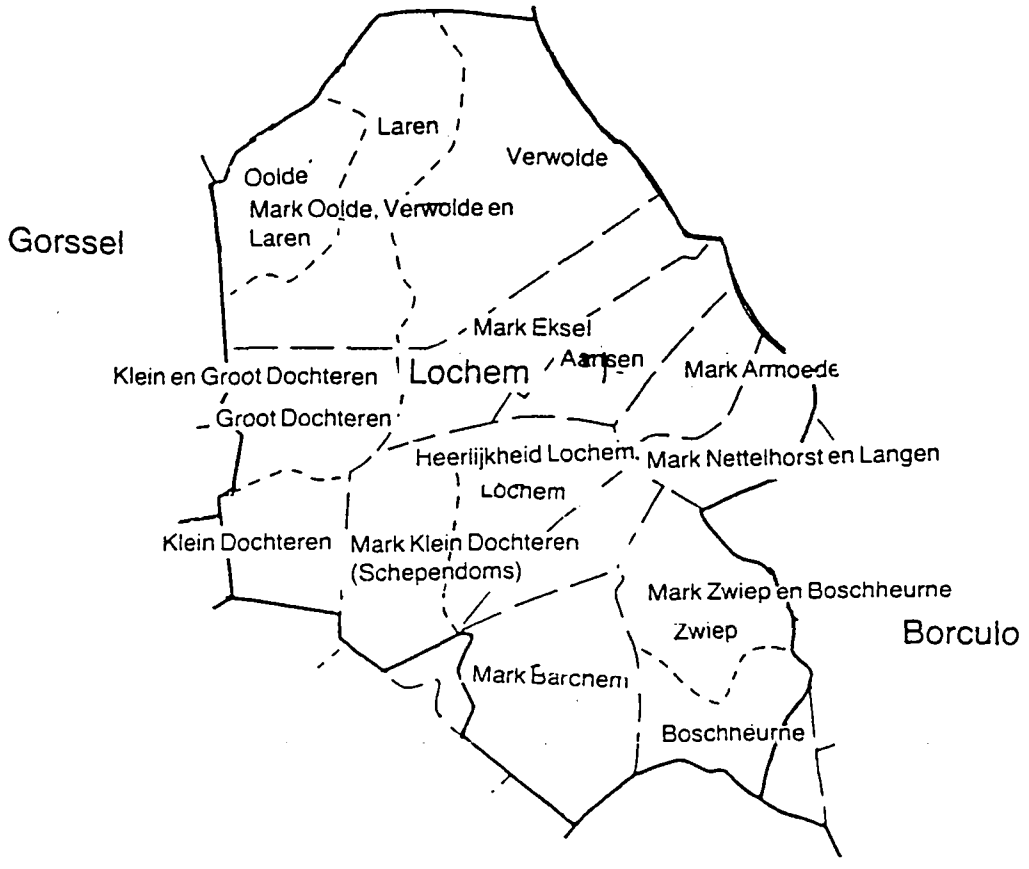

VERKLARING

— — oude dorpsgrenzen (± 1790)

------ buurtschappengrenzen

——— gemeentegrenzen (juni 1985)

3. INFRASTRUCTUUR

De voormalige Hessenweg liep van Deventer door Oolde, over Laren en Lochem naar Borculo en Groenlo, vandaar verder naar Vreden (Duitsland). Lochem ligt op het kruispunt van de wegen naar Zutphen, Hengelo (Ov.) via Goor, Deventer en Borculo. Tussen 1841 en 1859 zijn de wegen van Lochem naar Zutphen, Laren/Deventer, Goor, Borculo, Ruurlo en Vorden verhard, alsmede de weg van Laren naar Holten. Waar mogelijk volgen deze hoofdroutes de hoger gelegen terreingedeelten. Met uitzondering van de bouwlandcomplexen en de stuwwal is het wegenpatroon in de gemeente Lochem in grote mate systematisch opgezet. Op de landgoederen wordt een regelmatig rechtlijnig wegenpatroon aangetroffen, evenals in de voormalige broekgebieden.

In 1865 werd de spoorlijn Zutphen-Hengelo (Ov.) opengesteld. In de gemeente Lochem zijn daartoe stations geopend in Groot-Dochteren en Ampsen. De Geldersch-Overijsselsche Stoomtramweg Maatschappij (G.O.S.M.) opende in 1885 een tramdienst vanuit Deventer (Laren, Lochem) op Borculo. Pas in 1931 werden busdiensten door de G.O.S.M. ingesteld op de trajecten Deventer-Barchem en Ruurlo-Barchem. In 1937 volgde het doortrekken van de busdienst op Borculo.

De Berkel was tot in de tweede helft van de 19e eeuw een van de belangrijkste waterwegen in de Achterhoek. Reeds in de 17e eeuw werden stuwen te Lochem gebouwd, in pogingen om de bevaarbaarheid van de rivier te verbeteren. Verschillende keren hebben kanalisaties plaatsgevonden, waaronder in 1894, toen de loop van de Berkel met 14 kilometer werd ingekort. Sedert 1936 vormt het Twenthekanaal de belangrijkste waterweg in de gemeente Lochem.
Bruggen zijn in de gemeente Lochem gebouwd over de Berkel en het Twenthekanaal. Van vaste bruggen rond de stad Lochem was al sprake rond 1842, toen de hoofdroute Zutphen-Goor werd verhard. Deze bruggen zijn inmiddels verdwenen.

Vanaf 1860 was te Lochem een gasfabriek in gebruik, die inmiddels is gesloopt.
In 1905 was reeds sprake van een electriciteitscentrale te Groot-Dochteren. In 1934 volgde aansluiting op het provinciale net van de P.G.E.M.
In 1924 werd te Lochem een watertoren in gebruik genomen. In 1934 werd het locale leidingwaterstelsel aangesloten op de N.V. Waterleiding Oostelijk Gelderland (W.O.G.) en werd ook Laren aangesloten.

Afbeelding 4
Voornaamste wegen gemeente Lochem omstreeks 1930

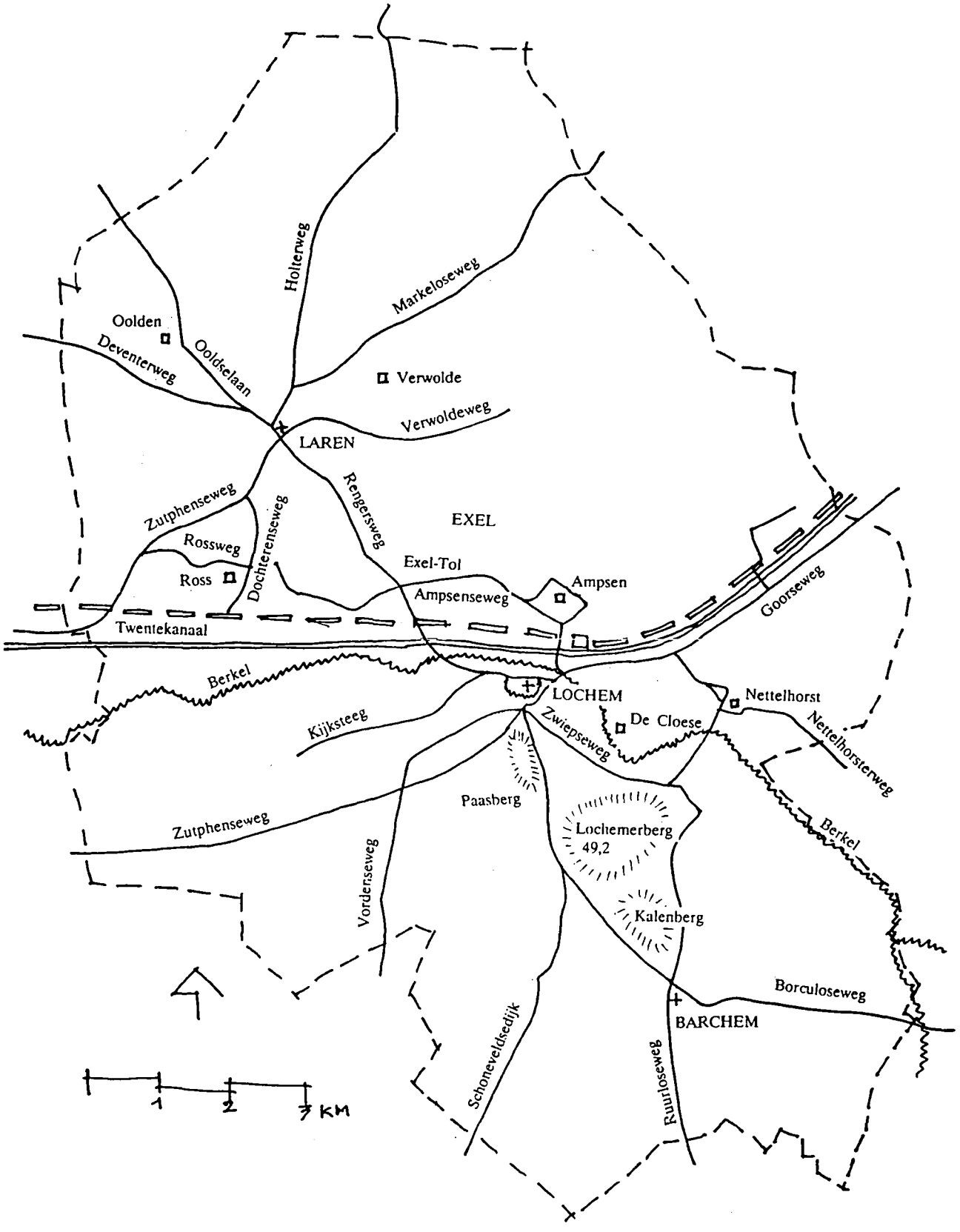

4. NEDERZETTINGSSTRUCTUUR

4.1. Algemeen

Vanaf de 10e eeuw zijn de stuwwalflanken (overgang stuwwal-rivierdal) van de Lochemer Berg permanent geoccupeerd. Het préstedelijke Lochem bestond toen uit enkele hoeven ten noorden van de Lochemse Enk. Ook rond Barchem, Laren, Exel en Oolde ontstonden esnederzettingen. Op terreingedeelten met een grilliger hoogte- en bodemgesteldheid ontstonden hoeve-nederzettingen en landgoederen als Verwolde, Oolde en Ampsen. De landbouw was het belangrijkste bestaansmiddel. Rond de Lochemse Berg heeft in de Vroege Middeleeuwen primitieve ijzerwinning plaatsgevonden.
In 1233 kreeg Lochem stadsrechten, gevolgd door marktrechten in 1312 en een ommuring in 1330. De Berkelvaart tussen Borculo en Zutphen is van belang geweest voor het Laat-Middeleeuwse Lochem. Om de bevaarbaarheid van de Berkel op peil te houden werden onder meer in de 17e eeuw stuwen te Lochem gebouwd. Gedurende de 18e eeuw zijn de vestingwerken grotendeels gesloopt.
Vanaf de late Middeleeuwen tot het begin van de 20e eeuw, heeft de gemeente Lochem tot het verzorgingsgebied van Zutphen behoord. De landbouw bleef de belangrijkste bestaansbron in de gemeente Lochem.

4.2. Functionele ontwikkelingen

Periode 1800-1850
Omdat Lochem nog tot het verzorgingsgebied van Zutphen behoorde, kon de stad Lochem zich niet sterk ontwikkelen als regionaal centrum. Tussen 1815 en 1843 werden verschillende marken, met een gezamenlijke oppervlakte van ruim 4.500 hectare opgeheven. Grootgrondbezitters hebben deze gronden later bebost ten behoeve van de houtteelt. De landbouw bleef de voornaamste bestaansbron. Gedurende de eerste helft van de 19e eeuw werden in de gemeente Lochem een katoenspinnerij, een calicotweverij, een pannenfabriek, twee fabrieken voor paklinnen en enkele leerlooierijen opgericht.

Periode 1850-1900
Ook gedurende de tweede helft van de 19e eeuw bleef de gemeente Lochem tot het verzorgingsgebied van Zutphen behoren. De landbouw en aanverwante agrarische nijverheid bleven de belangrijkste bestaansbronnen. Aan het eind van de 19e eeuw werden de natte heide- en broeklanden in ontginning genomen. De Berkelvaart nam sterk af. Voor wat betreft de industriële ontwikkeling kan vermeld worden dat deze zich vrijwel geheel oriënteerde op de verwerking van agrarische produkten uit eigen streek. De leerbewerking nam hierin een bijzondere plaats in. De leerfabriek/drijfriemenfabriek van Naeff te Lochem (1867) was als kleinbedrijf begonnen. Tussen 1868 en 1900 werden voorts opgericht een zoolleerfabriek, twee lijmfabrieken, een tabakskerverij, een zeepfabriek en drie zuivelfabrieken (waarvan één in Laren). De Larense zuivelfabriek (1898) is de enige vermelde fabriek in de voormalige gemeente Laren. De pannenfabriek te Zwiep sloot omstreeks 1860. De textielnijverheid speelde reeds in de tweede helft van de 19e eeuw geen rol van betekenis meer in de gemeente Lochem. Tot omstreeks 1900 gold het Larense deel van de gemeente Lochem als expulsiegebied; Lochem gold als vestigingsgebied.

Periode 1900-1940
Tussen 1850 en 1940 verdubbelt het bevolkingsaantal in de gemeente Lochem (zie afbeelding 5). De groei vond vooral plaats in de voormalige gemeente Lochem, waar het bevolkingsaantal tussen 1850 en 1940 met ca. 3.600 personen toenam. In de voormalige gemeente Laren steeg het inwonertal van ca. 3.500 in 1850 tot ca. 6.008 in 1940. Na 1900 vond ook in het Larense deel van de gemeente Lochem een bevolkingsgroei plaats. Deze hing samen met de ontginningen van de natte heide- en broeklanden en dientengevolge het vestigingsoverschot. De gemeente Lochem bleef tot de Tweede Wereldoorlog een vooral agrarische gemeente, met daarin een steeds belangrijkere rol van de agrarische industrie. In deze periode werd de gemeente Lochem minder afhankelijk van Deventer en Zutphen. De voormalige gemeente Laren bleef zich op de landbouw richten. In het begin van de 20e eeuw werd hier een aantal kleinere zuivelfabrieken opgericht en werd een houtzagerij gevestigd. De industriële ontwikkeling in en om Lochem is langzaam op gang gekomen via de leerfabricage. Naeff's drijfriemenfabriek groeide uit tot een bedrijf met meer dan 100 werknemers, het enige bedrijf van die omvang in de gemeente Lochem. Naast de zoolleerfabriek werden nog enkele leerwarenbedrijven opgericht, waaronder twee chroomleerfabrieken (1906 en 1916) en een overleerfabriek (1920). De industriële bedrijvigheid concentreerde zich voorts op agrarische produkten, getuige de oprichting van een zuivelfabriek, een exportslachterij. Verder werden een bretelfabriek, een meubelfabriek, een cementfabriek en een mineraalwaterfabriek opgericht. Omstreeks 1930 telden deze bedrijven tezamen nog geen 200 werknemers. De aanleg van het Twenthekanaal verschafte velen tijdelijk werk.
Gezien de landschappelijke aantrekkelijkheid, de voortgaande bosaanplant en de verbeterde infrastructurele voorzieningen was de gemeente Lochem in trek bij beter gesituueerden (villabouw) en toeristen en vestigden zich tal van hotels en pensions in de bosrijke streken in en rond Lochem.

Afbeelding 5
Bevolkingsontwikkeling gemeente Lochem 1850-1940
(indexcijfers, waarbij in 1850:
gemeente Lochem 6.246 inwoners
voormalige gemeente Lochem 2.087 inwoners
voormalige gemeenten Laren en Verwolde 3.574 inwoners = 100)

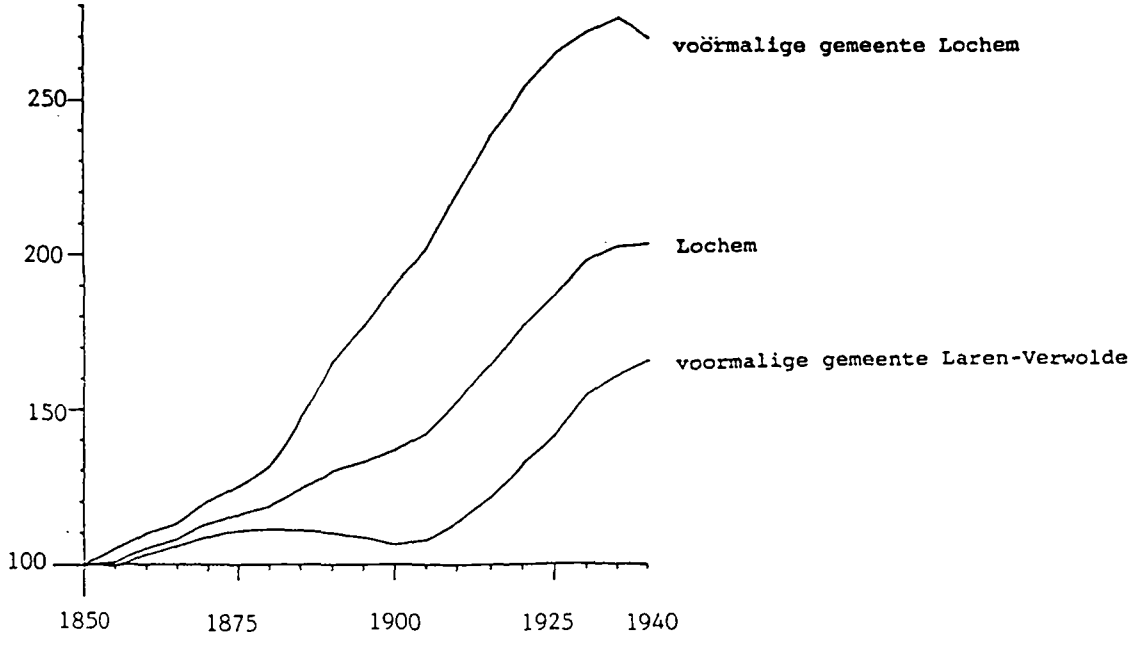

4.3. Stedebouwkundige structuur

De kernen en buurtschappen in de gemeente Lochem zijn ontstaan op de overgangsgebieden van verschillende grondsoorten, nabij de rivierdalen en aan de flanken van de stuwwallen.
De gemeente kent nu vier kernen waarvan Lochem en Laren het oudst zijn. Barchem en Exel zijn tot kern uitgegroeide buurtschappen. Verder liggen binnen het grondgebied van de gemeente de buurtschappen Klein-Dochteren, Groot-Dochteren, Zwiep, Oolde, Nettelhorst, Armhoede en Verwolde.

Lochem

De huidige ruimtelijke opbouw van de binnenstad van Lochem vertoont veel overeenkomst met de stadsplattegrond van Jacob van Deventer uit 1560 (zie afbeelding 6).

Afbeelding 6

Lochem omstreeks 1560

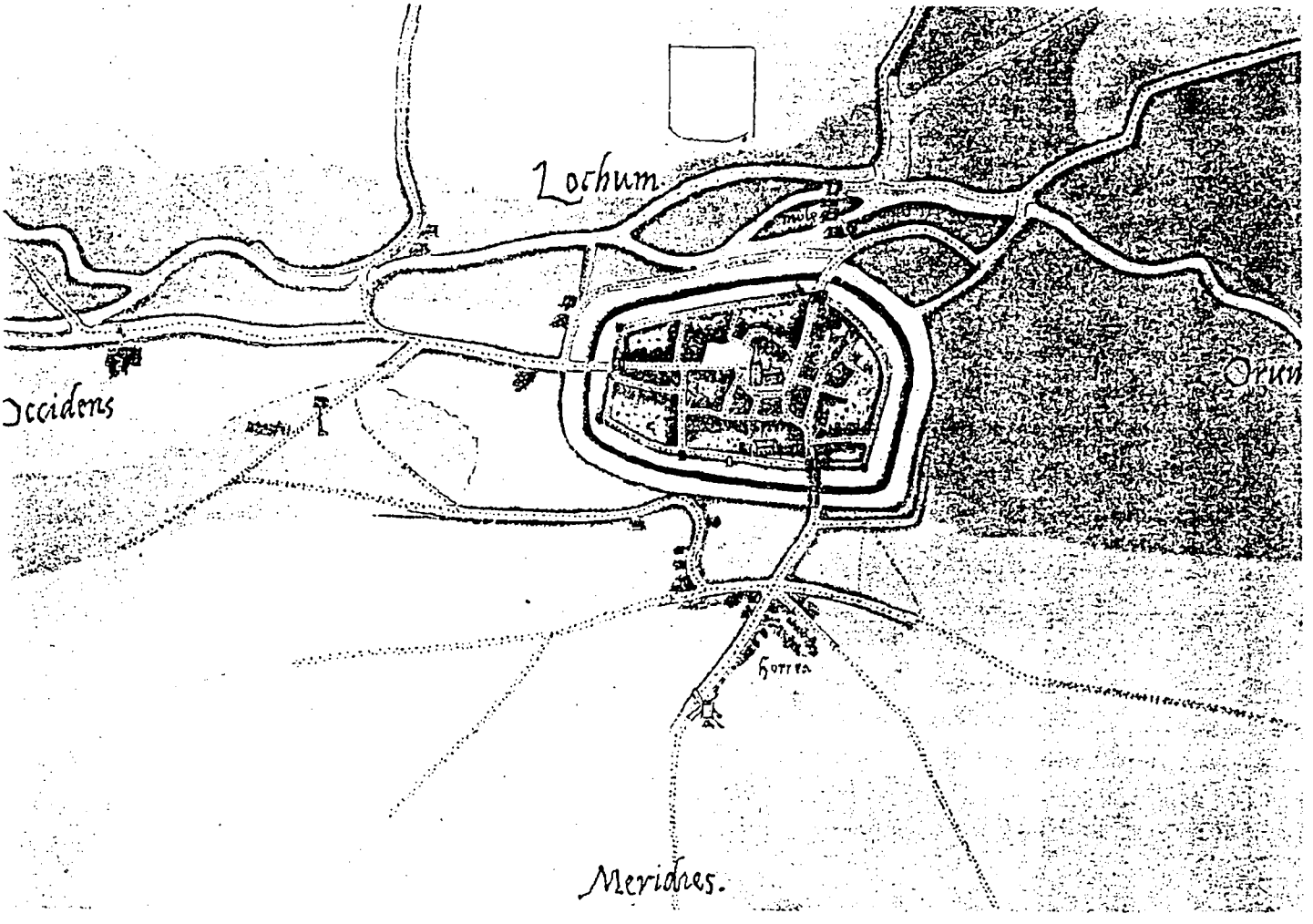

Het verschil schuilt voornamelijk in de verdichting van de bebouwing langs de hoofdstraten en het in gebruik nemen van de open terreinen tussen de achterstraten en de wal, hetgeen voornamelijk in de 19e eeuw heeft plaatsgevonden.
De muren van de stad werden in 1750 geslecht en de poorten werden in 1842 door vaste bruggen vervangen.
Van de oorspronkelijke verdedigingswerken is de omgrachting voor een belangrijk deel bewaard gebleven, de aarden wallen zijn ten dele in singels veranderd.
Het oorspronkelijke hoofdstramien binnen de wallen gevormd door de Smeestraat, Molenstraat, Walderstraat, Markt, Blauwe Torenstraat en Achterstraat, is nog steeds aanwezig.
De zeer brede handelspanden die staan en stonden aan de Walderstraat en Markt werden in de 18e en 19e eeuw veelal in tweeën gedeeld en van nieuwe gevels voorzien.

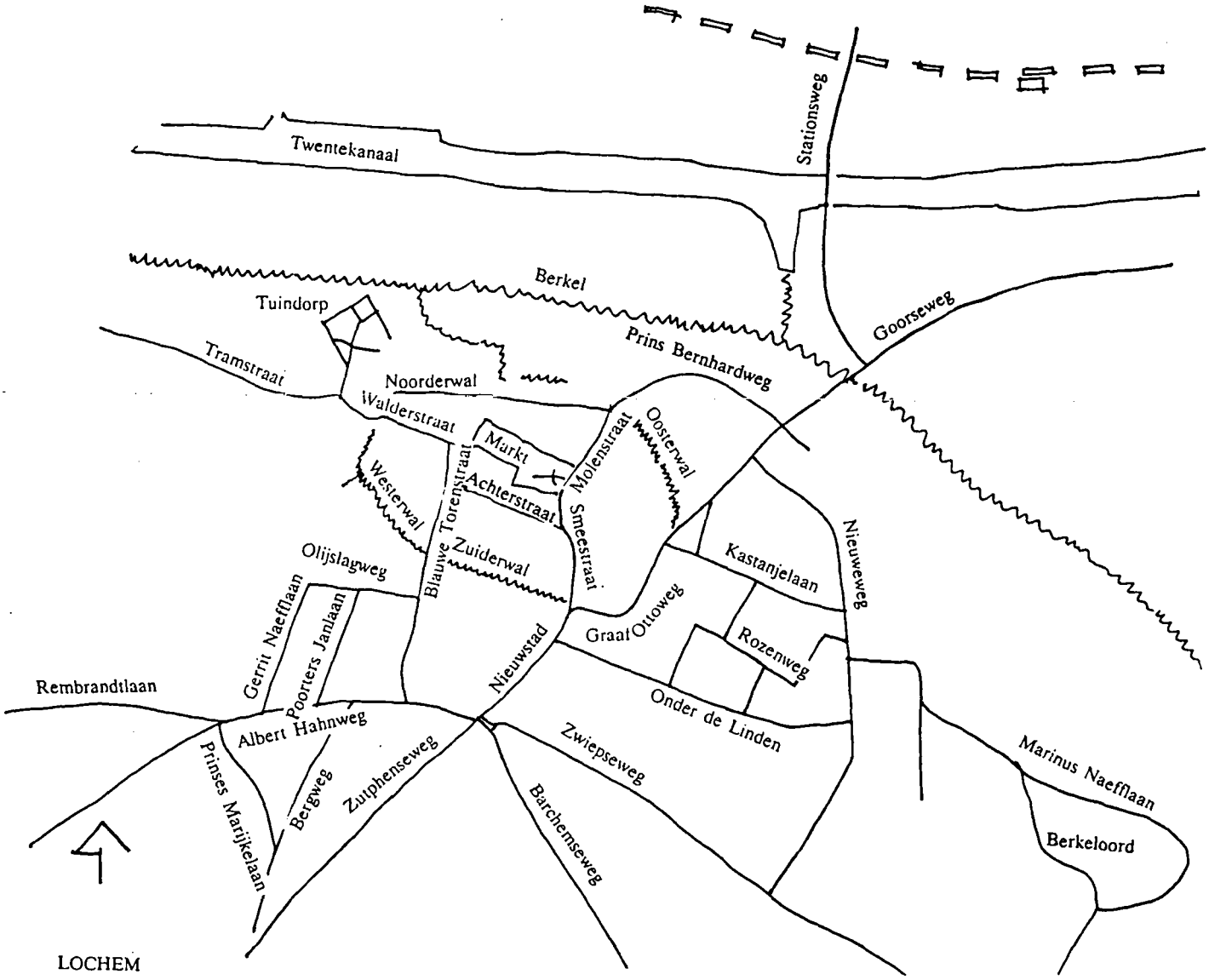

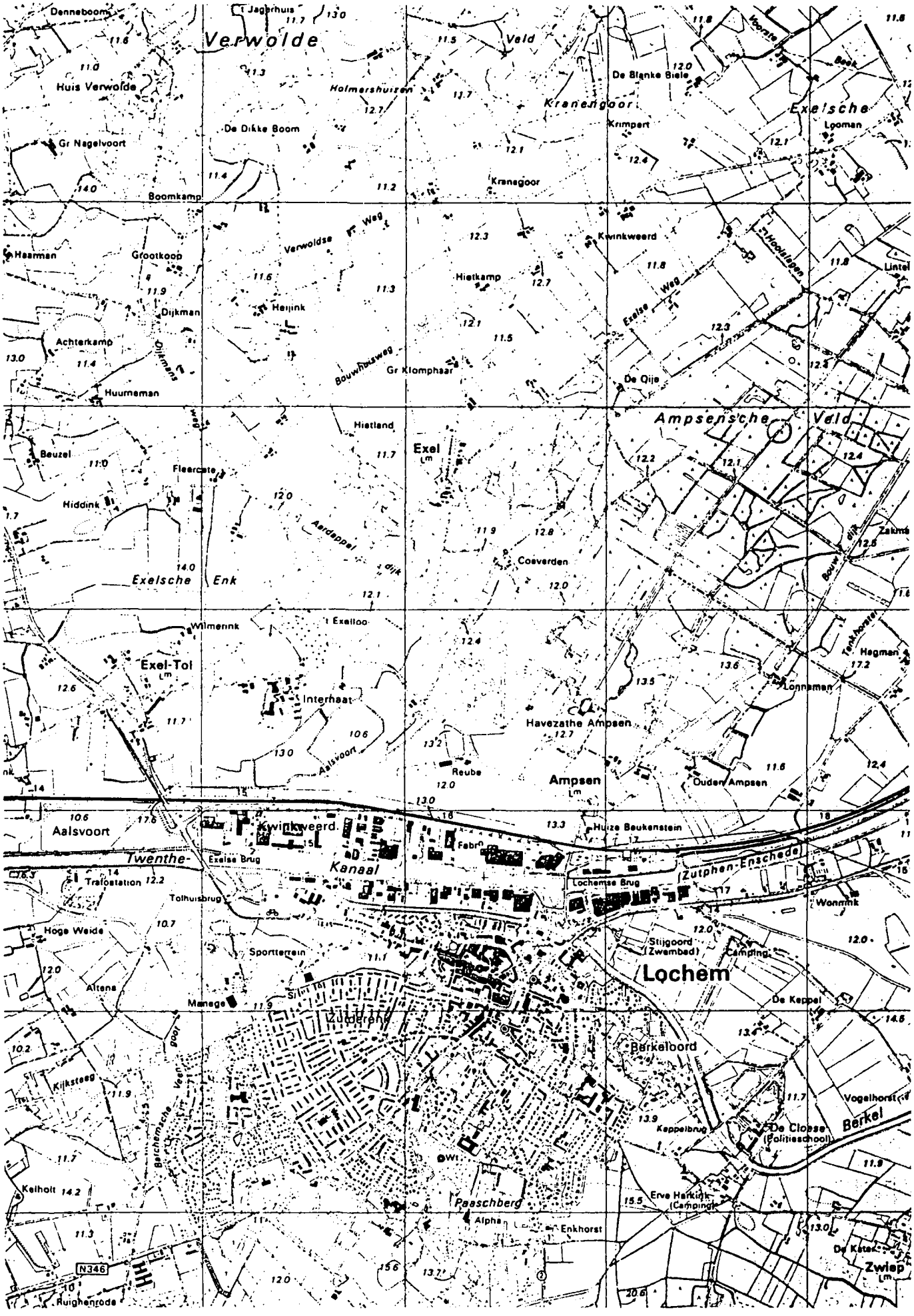
Denneboom
't Jagerhuis
Verwolde
Veld
Huis Verwolde
Holmershuizen
De Blanke Biele
Kranengoor
Exelsche
Krimpert
Looman
Gr Nagelvoort
De Dikke Boom
Kranegoor
Boomkamp
Verwoldse Weg
Kwinkweerd
Haarman
Grootkoop
Hietkamp
Dijkman
Heijink
Exelse Weg
Achterkamp
Dijkmans Weg
Bouwhuisweg
Gr Klomphaar
De Qijs
Huurneman
Hietland
Ampsensche Veld
Beuzel
Exel
Fleercate
Hiddink
Aardappel dijk
Coeverden
Exelsche Enk
Wilmennk
't Exelloo
Exel-Tol
Interhaat
Havezathe Ampsen
Aalsvoort
Reube
Ampsen
Ouden Ampsen
Aalsvoort
Kwinkweerd
Huize Beukenstein
Twenthe-Kanaal
Exelse Brug
Zutphen-Enschede
Lochemse Brug
Trafostation
Tolhuisbrug
Wonnink
Hoge Weide
Sportterrein
Stijgoord (Zwembad)
Camping
Lochem
Altena
Manege
De Keppel
Zuidereng
Berkelboord
Kilksteeg
Vogelhorst
Keppelbrug
De Closse (Politieschool)
Berkel
Kelholt
Paaschberg
Erve Harkink (Camping)
Alpha
Enkhorst
N346
Ruighenrode
Zwiep

Op de vijfsprong bij de Barchemse en de Zutphenseweg ontstond 19e eeuwse villabebouwing. Het was de Lochemse textielindustrieel J. Hoffman die in 1841 het complex Java liet bouwen. Daartegenover ontstond op zijn initiatief een kerkzaal, Sumatra genaamd. Het huidige arbeidsbureau is destijds gebouwd als Franse kostschool voor meisjes. In 1868 werd op een van de hoeken de villa Borneo gebouwd.
De 'indische eilanden' liggen nu gescheiden door drukke verkeerswegen rond de vijfsprong. Rond 1900 kwam een ontwikkeling langs de uitvalswegen op gang. O.a. langs de Tramstraat, Nieuwstad, Zutphenseweg en Graaf Ottoweg verrezen villa's.
Ook de iets minder belangrijke wegen als de Zwiepseweg, Barchemseweg, Albert Hahnweg en Olyslagweg kregen villabebouwing en bebouwing met burgermanswoningen. De tussenliggende straten Gerrit Naefflaan en Poorters Janslaan werden met middenstands- en arbeiderswoningen bebouwd. In het oostelijk gelegen gebied werden tussen stad en Nieuweweg aan de Kastanjelaan, Onder de Linden en langs de Rozenweg eveneens middenstands- en arbeiderswoningen gebouwd.
Meer oostelijk van de Nieuweweg ontstond een vroeg 20e eeuwse villawijk, Berkeloord genaamd. De villa's liggen hier langs de Marinus Naefflaan.
Vanaf ca. 1900 werd tussen de Tramstraat en de Berkel een aantal fabrieken gebouwd. Een arbeiderswijk, het Tuindorp genaamd, werd aansluitend aan deze eerste industriezone gebouwd. Industrie-ontwikkeling langs het Twenthekanaal vond in de periode tot 1950 nog niet plaats.

Laren
Deze kern heeft in 1850 verspreide bebouwing gekend langs de toeleidende wegen. In de periode tussen 1850-1940 vond een verdichting van de bebouwing plaats aan de Zutphenseweg, de Dorpsstraat en de Holterweg. De tegenwoordig als bedrijfsverzamelgebouw functionerende oorspronkelijke zuivelfabriek domineert het beeld van Laren.

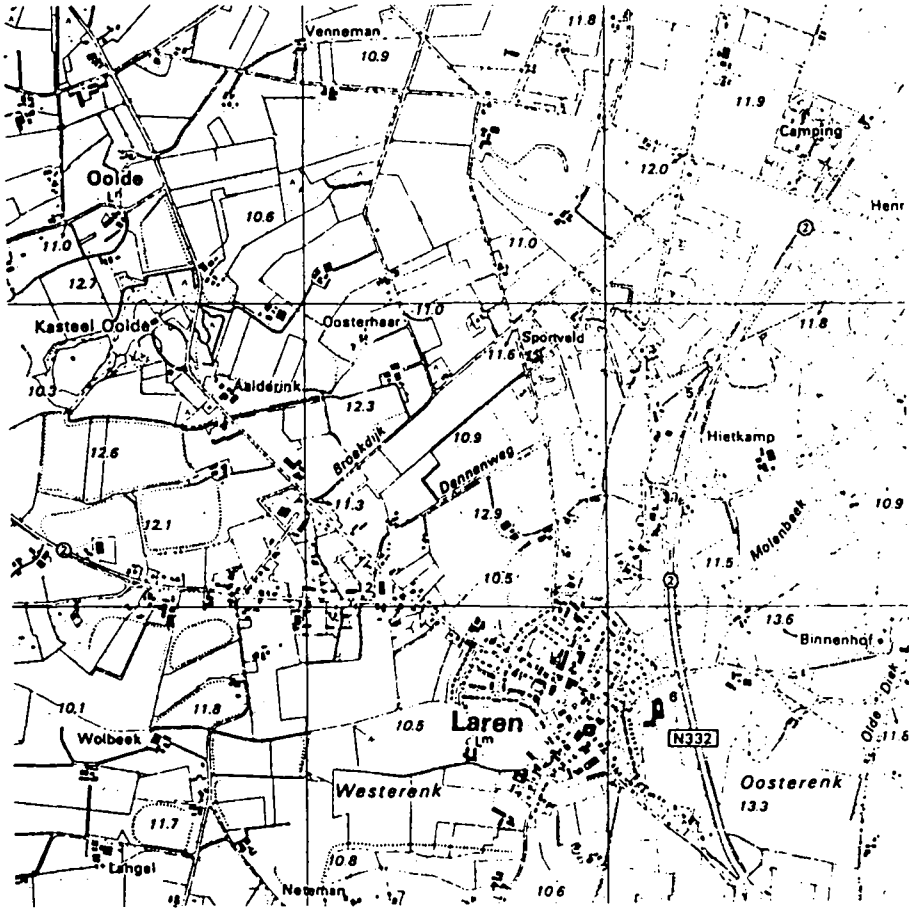

Barchem
Tot 1850 was deze kern niet meer dan een zwerm boerderijen. Verdichting van de bebouwing op het kruispunt Ruurloseweg, Borculoseweg heeft hier een kern doen ontstaan.

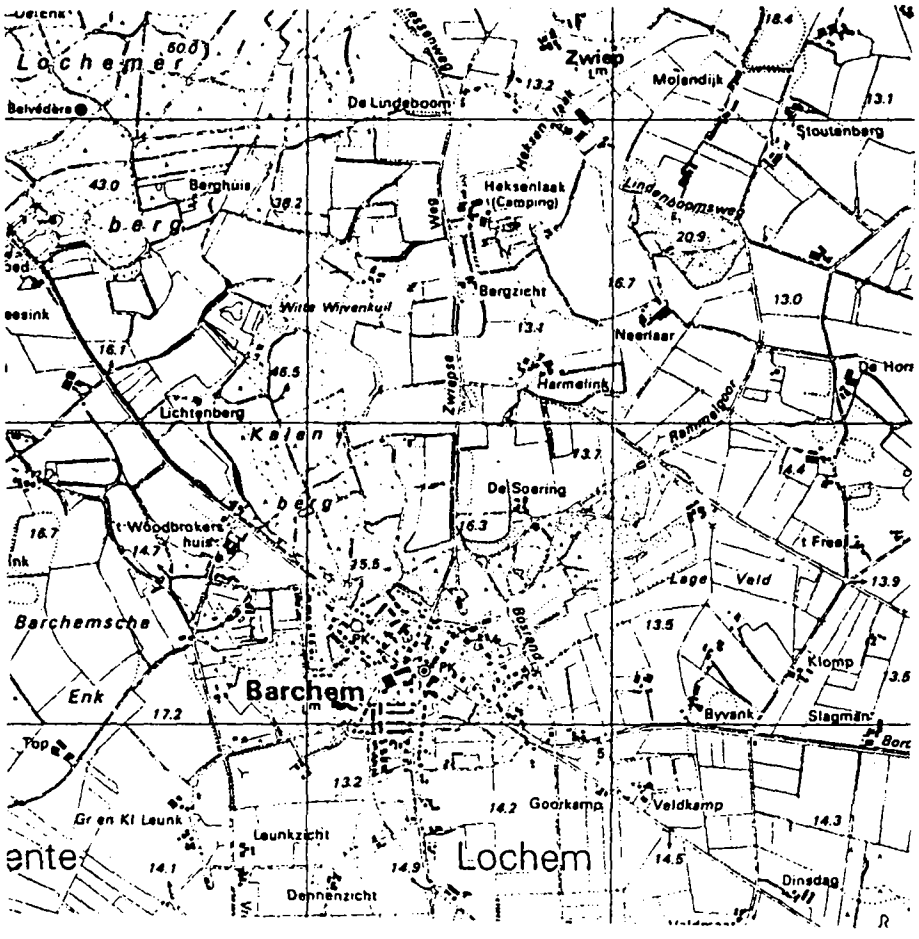

Exel
Exel is een uit een buurtschap ontstane kern. De groei van deze kern heeft voornamelijk na 1940 plaatsgevonden. De oprichting van de landbouwcoöperatie is van belang geweest voor de na-oorlogse kernvorming.

Verspreide bebouwing
Het buitengebied van de gemeente Lochem wordt gekenmerkt door een verscheidenheid aan landschappen en nederzettingstypen.
Belangrijk zijn de kastelen en havezathen met hun bossen en de tot de landgoederen behorende boerderijen. De landgoederen Verwolde, Ross en Oolde liggen in een kampenlandschap, waarbij de boerderijen verspreid in groepjes en zwermen in een afwisseling van groot- naar kleinschalig landschap gelegen zijn. Rond het kasteel Verwolde ligt een overwegend kleinmazig kampengebied. Typerend zijn de boerderijen die aan het eind van de vorige eeuw in één stijl zijn gebouwd. Het gebied rond Verwolde wordt ontsloten door een aantal slingerende, gedeeltelijk nog overharde, wegen. Alleen de oprijlanen naar kasteel Verwolde zijn kaarsrecht.
Verwolde is een gebied waar het betreffende landschapstype nog goed herkenbaar is. Het landgoed Ampsen kan omschreven worden als landgoederenlandschap, waarbij de structuur gericht is op het kasteel.
De randen van de Lochemerberg, Paasberg en Kalenberg kennen een essenlandschap waarbij de boerderijen lintvormig aan de randen van de es zijn gelegen. Het zuidelijk en oostelijk gedeelte van het gemeentelijk grondgebied bestaat uit natte heide- en broekontginningen, waarbij de boerderijen verspreid langs veelal rechte wegen zijn gebouwd.

4.4. Ontwikkelingen na 1940
Na 1940 heeft de woningbouw van Lochem zich in zuidelijke richting ontwikkeld. Industriële activiteiten concentreren zich in een zone aan beide zijden van het Twenthekanaal. De oorspronkelijke industriezone tussen de stad en de Berkel is grotendeels verdwenen. De overige kernen kennen een beperkte geconcentreerde planmatige uitbreiding.

4.5. Karakterisering geïnventariseerde bebouwing

Wonen
De bebouwing van Lochem in de categorie wonen in de periode 1850-1940 wordt gekenmerkt door villa's en herenhuizen uit het laatste kwart van de 19e en het eerste kwart van de 20e eeuw ten zuidoosten van de oude stadskern langs de Barchemseweg, Zwiepseweg, Nieuweweg en in het villapark Berkeloord. In de Tramstraat ten westen van de oude stad staan eveneens enkele villa's uit deze periode. Kleurige villa's en vrijstaand huizen bevinden zich in het gebied tussen de Nieuweweg en de Barchemseweg in de Frankenlaan, Wilhelminalaan, Kastanjelaan en Emmastraat. De meeste villa's dragen kenmerken van Neoclassicisme, Neorenaissance, Chaletstijl of mengvormen hiervan. Blokken van aaneengesloten herenhuizen met neoclassicistische elementen staan langs de Graaf Ottoweg en de Tramstraat. Eveneens voorzien van neoclassicistische kenmerken zijn de vier markante villa's Java, Borneo, Sumatra en Celebes, gebouwd tussen 1840 en 1880 bij de splitsing van de Barchemseweg, Zutphenseweg en Zwiepseweg ("indische huizen"). Java, het grootste van de vier heeft een eigen orangerie en koetshuis met dienstwoningen (invloed Pieter de Swart?).
In de periode 1850-1940 ontstond middenstandsbebouwing, hoofdzakelijk bestaande uit dubbele woonhuizen en vrijstaande woningen met zadeldaken, vooral ten zuidwesten van de oude stadskern, met name langs de Bergweg, Albert Hahnweg en Zutphenseweg.

De bebouwing van het buitengebied en de dorpen Laren en Barchem is overwegend agrarisch en wordt mede bepaald door een achttal landgoederen. De kastelen en huizen Verwolde, Oolde, Ampsen, De Cloese, De Velhorst, De Heest en Boekhorst en de ruïne Nettelhorst zijn gebouwd vóór 1850, terwijl de meeste bijgebouwen zoals koetshuizen en dienstwoningen en de bijbehorende boerderijen pas na 1850 gebouwd zijn.

Werken
De bebouwing in de categorie werken wordt gekarakteriseerd door eenvoudige niet al te grote boerderijen. Zij behoren tot het hallehuistype en zijn vaak voorzien van een breder voorhuis, een langsdeel met korf- of segmentboogvormig afgesloten deeldeur en een met riet gedekt wolfdak. Sommige boerderijen bezitten nog bakhuisjes en hooibergen. Langs de Vrochterdijk staat een boerderij met een vrijstaande oven. Het traditionele hallehuistype, waarop als variant ook wel de T-boerderij voorkomt, wordt gebouwd tot in de jaren '30 van deze eeuw. De boerderijen behorend tot de landgoederen zijn behalve aan hun beschilderde luiken ook te herkennen aan andere kenmerken. Zo zijn de boerderijen van Kasteel Ampsen overwegend gebouwd tussen 1920 en 1940, voorzien van wolfdaken met uileborden. De voorgevels van de boerderijen van Kasteel Verwolde, gebouwd in het laatste kwart van de 19e eeuw, bezitten ruitvormige zolderraampjes, gepleisterde gevels met jaartal en boerderijnaam en deels ramen met diagonaal geplaatste roeden. In de kom van Lochem bevinden zich een coöperatiegebouw en een maalderij. Het gehucht Zwiep bezit een 8-zijdige stellingmolen uit 1851. In Lochem, Barchem en het tussenliggende gebied, op de Paasberg en de Lochemerberg, verrees rond 1900 een aantal hotels.

Hotel Meilink in Barchem deed eveneens dienst als tramstation.
Verspreid over de oude stadskern van Lochem ligt een aantal winkels en cafés met puien uit de periode 1850-1940. Winkels met gave Art Nouveau voorgevels of puien bevinden zich in de Bierstraat, Markt, Molenstraat en Walderstraat.

Infrastructuur
Tussen Barchem en Lochem, aan de Zwiepseweg, staat een tolhuis uit de eerste helft van de 19e eeuw.
Aan de spoorlijn Zutphen-Hengelo, opengesteld in 1865, liggen twee waterstaatsstations, te weten in Lochem en in Barchem. Het witgepleisterde oude post- en telegraafkantoor met neoclassicistische elementen aan de Achterstraat dateert van 1878. Dit gebouwd werd in 1915 overbodig door de bouw van het nieuwe postkantoor met dienstwoning aan de Markt, ontworpen door rijksbouwmeester C.H. Peters. De brug over de stadsgracht tussen de Zuiderwal en de Westerwal is aangelegd rond 1900. De brug bij de Westerbleek dateert uit dezelfde periode. Beide bezitten gietijzeren brugleuningen.
Op de Markt bevinden zich een gietijzeren pomp en een rijk geornamenteerde straatlantaarn, vervaardigd door Nering, Bögel & Co. uit Deventer. In 1924 werd op de Paasberg een watertoren gebouwd in de stijl van de Amsterdamse School.
Verspreid over de gehele gemeente staan gietijzeren wegwijzers en liggen transformatorhuisjes, gebouwd in het tweede kwart van de 20e eeuw.

Maatschappelijke voorzieningen
De Nederlands Hervormde gemeente vindt onderdak in het 15e eeuwse kerkgebouw op de Markt. De Remonstrantse, Gereformeerde en Apostolische gemeenten bezitten kapellen in de buurt van de oude stadskern. Zij zijn gebouwd in de eerste helft van de 20e eeuw, maar alle zijn min of meer gewijzigd. De R.K. kerk dateert uit de jaren '60 van deze eeuw. Aan de Westerwal ligt de synagoge, gebouwd rond het midden van de 19e eeuw. In Laren staat een waterstaatskerk uit 1834. Het N.H. kerkje van Barchem is gebouwd in 1860 en omstreeks 1930 gewijzigd. Barchem heeft eveneens een gereformeerde kerk en een kapel. De begraafplaatsen van de gemeente Lochem liggen niet in de buurt van de kerken, maar buiten de stads- en dorpskernen. Langs de Zutphenseweg in Lochem liggen de oude en de nieuwe begraafplaats, alsmede de Joodse begraafplaats. Op de oude begraafplaats, waarvan de toegang gemarkeerd wordt door twee neoclassicistische poortgebouwtjes, bevindt zich het graf van D.W.G.H. Staring. Het poortgebouw van de nieuwe begraafplaats, voorzien van een Art-Deco hekwerk, is gebouwd tussen 1930 en 1940. Op de begraafplaats van Laren bevindt zich een grafkelder met een neoclassicistische opbouw. Binnen de oude stadskern aan de Zuiderwal en de Oosterwal liggen een schoolgebouw en een sociëteit, gebouwd in resp. 1862 en 1869, beide met neoclassicistische elementen. Aan de Noorderwal herinnert een boom met smeedijzeren hekwerk aan het huwelijk van Prinses Juliana met Prins Bernhard. In de buurt van het landhuis Stijgoord ligt het gelijknamige zwembad, aangelegd in 1933 met invloeden van het Nieuwe Bouwen. Zowel het zwembad als het poortgebouw van de nieuwe begraafplaats bevatten een gedenkplaat ter herinnering aan gemeente-architect W.H. Wessel met jaartal 1941.

Markelosche Broek
Blankenbergsche
Verwolde
Broek
Laren
Exel
Ampsensche Veld
Armhoede
Groot Dochteren
Ampsen
Kwinkweerd
Lochem
Klein Dochteren
Zwiep
Zwiepsche Broek
Het Groote Veld
Valkenkamp
Barchem
Boschheurne
Brouwershoek
Kranenburg

4.6. Typologie uitbreidingen gemeente Lochem

Toelichting bij kaart 1

Type aanduiding	**Type-omschrijving**	**Bijzondere gebieden**
Andere aanduidingen		
- Lineaire ontwikkelingen	- functie: gemengd of wonen - niet-planmatige en planmatige ontwikkelingen	
- Tuinwijkachtige ontwikkelingen	- functie: wonen - planmatige ontwikkelingen - stratennet soms met bijzondere patroon- of vormenkenmerken - groene straten, voortuinen - vnl. halfopen blokken of strokenbouw - bebouwing complexmatig	
- Villagebieden	- functie: wonen - niet-planmatige en planmatige ontwikkelingen - stratennet vaak met bijzondere patroon- of vormen kenmerken - groene straten, tuinen rondom - vnl. aaneengesloten bebouwing	**1. Nieuweweg e.o.**

4.7. Bijzondere gebieden

De term bijzonder gebied wordt gehanteerd voor gebieden die zijn gebouwd of aangelegd in de periode 1850-1940. Bij de beoordeling is de criterialijst (zie blad 26) gehanteerd volgens de zgn. "MIP-handleiding". Hierbij zijn grotere samenhangende (stede-)bouwkundige structuren bekeken. Bij de bouwkundige inventarisaties zijn samenhangende bouwkundige complexen aangegeven.
Dat in de gemeente geen of weinig bijzondere gebieden voorkomen, zegt niets over de schoonheid of opbouw van de gemeente.

1. Villagebied Nieuweweg, Haitsma Mulierlaan en Marinus Naefflaan te Lochem

De Nieuweweg en het voorste gedeelte van de Haitsma Mulierlaan zijn aan beide zijden bebouwd met een 40-tal vrijstaande en dubbele villa's uit de periode 1885-1915. De overheersende bouwstijl is een combinatie van Neorenaissance en Chaletstijl. In deze stijl zijn ook de door H.P. Berlage in 1885 ontworpen villa's Nieuweweg 50, 52 en 54 gebouwd. In de haakse bocht van de Haitsma Mulierlaan, voorheen Marialaan, ligt een rond pleintje met een boom, waar omheen in 1914 een halfcirkelvormige bank is geplaatst ter herinnering aan burgemeester T. Haitsma Mulier. De Haitsma Mulierlaan verbindt de Nieuweweg met het villapark Berkeloord. Dit park werd in 1910 ontworpen door tuinarchitect Voorhoeve uit Oosterbeek en aangelegd op initiatief van de leerfabrikant Marinus Naeff.
Het park Berkeloord met schilderachtige boompartijen, vijvers en een hertenkamp, wordt doorsneden door de slingerende lusvormige Marinus Naefflaan, waaraan op ruime kavels villa's staan uit de periode 1910-1930.

CRITERIA VOOR DE AANDUIDING BIJZONDERE GEBIEDEN

Gebied 1 : Villagebied Nieuweweg, Haitsma Mulierlaan en Marinus Naefflaan te Lochem

		1
I.	**Intrinsieke stedebouwkundige kwaliteit, zoals:**	
	1. kwaliteit van het ruimtelijk concept;	
	2. betekenis vanwege de verkaveling/inrichting/voorzieningen;	±
	3. betekenis vanwege architectonische/architectuurhistorische kwaliteit;	+
	4. betekenis vanwege specifieke vorm voor specifieke functionele ontwikkelingen (b.v. havengebied, city-ontwikkeling, sportpark)	
II.	**Bijzondere historische betekenis, zoals:**	
	1. structuur, bestemming of verschijningsvorm, verbonden met en duidelijk uitdrukking gevend aan een specifieke politieke, culturele, geestelijke, sociale, economische of algemeen historische ontwikkeling;	+
	2. betekenis voor de geschiedenis van de ruimtelijke ordening en voor de ontwikkeling van het stedebouwkundig denken;	±
	3. betekenis vanwege de innovatieve waarde of pioniersfunctie (type, motief, datering)	
III.	**Stedebouwkundige betekenis in ruimere omgeving, zoals:**	
	1. betekenis als onderdeel van een groter geheel	±
	2. betekenis vanwege ruimtelijke relaties met de omgeving;	+
	3. betekenis vanwege markering van het stadsbeeld, als ruimtelijke of functionele dominant in een groter geheel of als representant van een groter geheel	+
IV.	**Gaafheid (van de in I t/m III genoemde kwaliteiten)**	±
V.	**Zeldzaamheid (van de in I t/m III genoemde kwaliteiten)**	

GERAADPLEEGDE ARCHIEVEN/BIBLIOTHEKEN/KAARTMATERIAAL EN LITERATUUR

Archieven en bibliotheken

* Rijksarchief in Gelderland
* Gemeente Lochem
* Katholieke Universiteit Nijmegen, Faculteit der Beleidswetenschappen
* Bibliotheken Provincie Gelderland
* Stichting Arnhemse Openbare Gelderse Wetenschappelijke Bibliotheek

Afbeeldingen

*	Afbeelding 1	Gemeente Lochem omstreeks 1867
*	Afbeelding 1a	Gemeente Lochem, 1867
*	Afbeelding 1b	Gemeente Lochem, 1866
*	Afbeelding 2	Geomorfologische kaart gemeente Lochem
*	Afbeelding 3	Indeling in dorpsgebieden en gemeenten
*	Afbeelding 4	Voornaamste wegen gemeente Lochem omstreeks 1930
*	Afbeelding 5	Bevolkingsontwikkeling gemeente Lochem 1850-1940
*	Afbeelding 6	Lochem omstreeks 1560
*	Kaart 1	Typologie uitbreidingen gemeente Lochem 1850-1940

Kaartmateriaal

* Bodemkaart 1/50.000
* Topografische kaart 1/25.000 en 1/50.000, diverse jaargangen
* Topografische en Militaire kaart 1/25.000 en 1/50.000, 1850-1864
* J. Kuijper, Gemeente-atlas van Gelderland 1868, Leeuwarden, 1970
* Historische Atlas Gelderland

Literatuur

* Centrale Cultuurtechnische Commissie, *Rapport voor de ruilverkaveling Ruurlo*, Utrecht, 1978

* Centrale Cultuurtechnische Commissie, *Rapport voor de ruilverkaveling Laren*, Utrecht, 1980

* Dieperink, A. e.a., *Grepen uit de geschiedenis van Lochem*, Lochem, 1982

* Economisch Technologisch Instituut voor Gelderland, *Gegevens uitbreidingsplan Lochem; sociaal-economische ontwikkeling en prognose*, Arnhem, 1954

* Heitling, W.H., *De Achterhoek; langs Berkel en Slinge*, Lochem, 1959

* Heuvel, W.H., *Geschiedenis van het land van Berkel en Schipbeek*, Lochem, 1903

* Jong Gelre, *Laren in Vogelvlucht*, Laren, 1968

* Postma, J.J. e.a., *Over stad en scholtambt Lochem 1233-1983; een beschrijving na 750 jaar*, Lochem, 1983

* Prop, G., *De historie van een kleine landstad Lochem*, Lochem, 1958

* Prop, G., *Historie van de Lochemse Berg*, Lochem, 1965

* Rijk, J. de, *Laren; sociaal-economische verkenning van een ruilverkavelingsgebied in Gelderland*, Den Haag, 1977

* Staring, A., *De kroniek van Lochem*, Lochem, 1932

* *Bestemmingsplannen gemeente Lochem*

Oosterbeek, 1992

Stichting MIP-Gelderland
Oranjeweg 60
6861 BL OOSTERBEEK
tel. 085 - 336 326